

VEREENIGING TOT BEVORDERING VAN DE
MAATSCHAPPELIJKE EN STAATKUNDIGE
ONTWIKKELING VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

961

HET VONNIS
IN DE P.N.I.-ZAAK

DOOR

Mr. J. M. J. SCHEPPER
HOOGLEERAAR TE BATAVIA

09

Deijlemaker
KYOKU.

DE UNIE
BATAVIA-CENTRUM

VEREENIGING TOT BEVORDERING VAN DE
MAATSCHAPPELIJKE EN STAATKUNDIGE
ONTWIKKELING VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

~~4402~~ 699

HET VONNIS IN DE P.N.I.-ZAAK

DOOR

Mr. J. M. J. SCHEPPER
HOOGLEERAAR TE BATAVIA

DE UNIE
BATAVIA-CENTRUM

Int. Instituut
Soc. Geschiedenis
Amsterdam

Het artikel over het P. N. I.-vonnis, dat thans als brochure het licht ziet, werd in zijn oorspronkelijken vorm geschreven en aangeboden ter plaatsing in het „Indisch Tijdschrift van het Recht”, het orgaan der Nederl.-Indische Juristenvereniging. De redactie van dat Tijdschrift, althans de meerderheid harer leden, meende echter de opneming te moeten weigeren. De gronden dier weigering komen, kort en bondig geformuleerd, hierop neer, dat schrijver dezès den Landraad van Bandoeng kwade trouw ten laste zou hebben gelegd, nl. dat die rechtbank om de P. N. I. te treffen, de strafbepaling van artikel 169, eerste lid, bewust zou hebben misbruikt. Die bedoeling was ons evenwel verre, wijl wij persoonlijk steeds ervan overtuigd waren en nog zijn, dat de rechter uit zijn standpunt en in zijn omstandigheden geheel te goeder trouw tot de gewraakte toepassing van genoemde bepaling komen kon en gekomen is. Naar ons persoonlijk gevoelen was dan ook de beschuldiging van kwade trouw uit de strekking van het artikel niet af te leiden. Toen echter uit de meening van anderen bleek, dat zoowel de rangschikking der onderdeelen als sommige zinsneden tot een, zij het dan niet bedoelde interpretatie in de richting van kwade trouw leiden konden, hebben wij ons onmiddellijk bereid verklaard, in het artikel de noodige wijzigingen aan te brengen, ten einde aan zulk een uitlegging den pas af te snijden. Het lag in ons voornemen, het aldus gewijzigde opstel opnieuw aan te bieden ter plaatsing in het Tijdschrift.

Bovenvermeld besluit der redactie van het Tijdschrift werd genomen in den avond van 7 Mei j.l. Den 8en Mei moesten wij des morgens vroeg op reis en kwamen den 16den Mei des avonds te Batavia terug. Prof. Mr. B. ter Haar Bzn, die de besprekingen tijdens onze afwezigheid gevoerd heeft, moest toen de mededeeling doen, dat de ter plaatse aanwezige redactie-leden Mrs. Mieremet en Star Nauta Carsten geweigerd hadden, het verschijnen van het Tijdschrift-nummer waarin de P. N. I.-vonnissen zijn opgenomen, uit te stellen totdat het omgewerkte opstel gereed zou zijn. Het gevolg dier weigering was, dat het artikel waarin wij de onjuistheid der rechterlijke uitspraak trachten aan te toonen — gesteld, dat het in zijn gewijzigden vorm ware aangenomen —, dus niet eerder het licht had kunnen zien dan in het nummer dat midden-Juli, d.i. twee maanden na de vonnissen verschijnen zal. De lezer zal zich met ons verwonderen over den plotseligen spoed t.a.v. het verschijnen der P. N. I.-vonnissen betracht, zoodra hij verneemt dat zij aanvankelijk het Juni-nummer zouden vormen, waarvan de verschijning op ons dringend verzoek vervroegd werd. Onder deze omstandigheden — den 8sten Juli zullen wij met buitenlandsch verlof vertrekken, zoodat het risico eener nieuwe weigering om het opstel in het Tijdschrift-nummer van Juli op te nemen, niet kan worden geloopt — bleef ons geen andere uitweg open dan af te zien van plaatsing in het Tijdschrift waarvoor deze beschouwingen bestemd waren, en noode van een andere gelegenheid tot openbaarmaking gebruik te maken.

Want spreken achten wij heiligen plicht. Allen wien de richtige bedeeing en toepassing van het recht, niet alleen in het Europeesche deel maar ook in het Aziatische deel van het Koninkrijk der Nederlanden, ter harte gaat, dienen zich de vraag te stellen, of de strafrechter zich met zijn uitspraak aan de wet en binnen hare grenzen gehouden heeft. Het, door verkeerde wetstoepassing gewrochte onrecht schrijnt niets minder, al was ook de vonnis-wijzende rechter in zijn dwaling te goeder trouw. En t.a.v. een

strafvonnis komt nog daarbij, dat de rechter die, door een te ruime toepassing, een strafbepaling buiten de, door den wetgever haar gestelde grenzen brengt, in conflict komt met een der grondbeginselen van het moderne strafrecht. Wij bedoelen het beginsel dat in het eerste lid van artikel 1 onzer strafwet ¹⁾ is neergelegd, ten waarborg voor en ter bescherming van de rechtsgenooten tegen elken, in de straf belichaamden inbreuk op hun vrijheid, welke niet door den wetgever zelf is aangewezen. Schending van dat beginsel, zij het dan te goeder trouw, levert voor een staat die op den naam van rechtsstaat aanspraak maken wil, geen gering gevaar op.

1) Deze bepaling luidt: „Geen feit is strafbaar dan uit kracht van eene daaraan voorafgegane wettelijke strafbepaling”.

„Das Recht der Menschen
muss heilig gehalten werden,
der herrschenden Gewalt
mag es auch noch so große
Aufopferung kosten. Man
kann hier nicht halbieren
und das Mittelding eines
pragmatisch-bedingten
Rechts (zwischen Recht und
Nutzen) aussinnen, sondern
alle Politik muss vor dem
ersten beugen. ”

(Kant)

„Niemand empört etwas
mehr, als Ungerechtigkeit;
alle anderen Übel, die wir
ausstehen, sind nichts dage-
gen”.

(Kant).

Der goede Vaderlandsche traditie getrouw, hebben wij gewacht met een bespreking van het vonnis, den 22en December 1930 door den Landraad van Bandoeng over vier leiders en leden der P.N.I. geveld, totdat de rechter in hoogste instantie uitspraak gedaan heeft. Nu de Raad van Justitie van Batavia op 17 April 1931 het Bandoengsche veroordeelende vonnis heeft bekrachtigd, is het oogenblik gekomen dat spreken plicht is, ook al zouden wij om allerlei redenen liever zwijgen.

Voor de telastlegging, het landraadvonnis en het vonnis van den Raad zij de lezer verwezen naar het Mei-nummer van het Indisch Tijdschrift van het Recht (Deel 133, afl. 5). Behalve voor de handelingen omschreven in en strafbaar gesteld bij artikel 153bis S. W., werd tevens vervolgd en veroordeeld wegens het delict van artikel 169, eerste lid: deelneming aan een vereeniging die tot oogmerk heeft het plegen van misdrijven, in casu het begaan van politieke misdrijven als (samenspanning tot) opstand en aanslag op de staatsorde (artikelen 108 oud — 110 oud), het organiseeren van stakingsacties ter verstoring van de openbare orde (artikel 161 bis) en het onrust verwekken onder de bevolking door het verspreiden van een logenachtig bericht (artikel 171). Aan de constructie van laatstgenoemd delict (het eerste lid van artikel 169) is het landraad-vonnis vrijwel geheel gewijd. De schuldigverklaring aan en de veroordeeling wegens het plegen van dit delict, trof natuurlijk niet slechts de vier beklaagden, doch daarenboven, zoo niet in de eerste plaats, de P. N. I. zelve in haar karakter van politieke vereeniging.

II.

De Bandoengsche rechtbank en de revisierechter met haar, hebben ir. Soekarno en de zijnen schuldig bevonden aan de handelingen omschreven in art. 153bis S.W., t.w. het zich uiten in woorden, waarin verstoring van de openbare orde dan wel aanranding van het gezag wordt aangeprezen of daarvoor stemming wordt gemaakt. Slechts twee pagina's van het boekdeel (de getypte copie van het vonnis telt niet minder dan 66 folio-bladzijden!) zijn gewijd aan de constructie der veroordeeling op dit punt. Het bewijsmateriaal is geheel ontleend aan getuigenverklaringen (waarvan de inhoud naar Indisch gebruik niet vermeld wordt) betreffende ge-

houden P. N. I.-cursussen. De gewraakte woorden luiden: „voor de verkrijging van de vrijheid moeten wij het imperialisme vernietigen of ten val brengen” (waarbij de rechter bewezen acht, dat met imperialisme is bedoeld het tegenwoordige Ned.-Indische gezag); „de inheemsche bevolking wordt door het Ned.-Indische Gouvernement vertrapt en uitgezogen”; „de vrijheid zal komen in 1930, wanneer wij van den Pacific-oorlog zullen gebruik maken om ons tegen de tegenwoordige regeering te wenden en haar aldus tot heengaan te dwingen”; „wij zullen door stakingen het tegenwoordige gezag, althans de imperialisten tot heengaan dwingen”; „de tegenwoordige Ned.-Ind. regeering moet vervangen worden door een van eigen natie”; „de P. N. I. moet krachtig worden, zoodat de macht der Hollanders op de P. N. I. kan overgaan”; „een en ander zal in 1930, althans binnen korten tijd geschieden”. Al de genoemde uitdrukkingen zijn zeker te brengen onder het weinig omlijnde begrip „stemming maken”, dat in art. 153bis tot delictshandeling is verheven. Krachtens deze strafbepaling had de Landraad den veroordeelden reeds de, hun toegemeten straffen — de hoogste beloopt vier jaren en de laagste vijftien maanden gevangenisstraf — kunnen opleggen; want het maximum dat zij bedreigt, is zes jaren. Veroordeeling van de beklaagden als individueele delinquenten staat echter in deze zaak op het tweede plan. Hoofdzaak is de rechterlijke bekrachtiging van de, door het Hoofdparket voorbereide beschuldiging van beklaagden als leiders en leden eener partij met misdadige bedoelingen en streven. Vandaar hunne vervolging en veroordeeling wegens het eerste lid van art. 169 (deelneming aan een vereeniging die tot oogmerk heeft het plegen van misdrijven), aan de constructie van welk delict het vonnis vrijwel geheel gewijd is.

Dit hoofddeel van het Bandoengsche vonnis is een merkwaardig stuk. Eenerzijds doet het op sommige punten eer denken aan een requisitoir van het Openbaar Ministerie dan aan een rechterlijke uitspraak. Zoo wordt b.v., in de 92ste overweging uit de houding der getuigen (de „uiterst moeizame en schuchtere wijze” waarop zij hun verklaringen ter terechtzitting hebben afgelegd; hun „blijk-bare tegenzin” tot het doen van, voor beklaagden belastende verklaringen; de onderstelde meened van een viertal getuigen) de gevolgtrekking gemaakt, dat zij „ten sterkste van buitenaf beïnvloed waren”, welke conclusie gevolgd wordt door de uitspraak: „en het is dan toch alleen maar aan te nemen dat die beïnvloeding is uit-

gegaan van de zijde der P. N. I.-leden, om voor den rechter de waarheid te verzwijgen". Een bewering waarvoor het aanvoeren van eenigerlei bewijs blijkbaar overbodig wordt geacht. Voorts wordt in de 95e overweging de bewijskracht der getuigen à décharge bij voorbaat uitgeschakeld door de mededeeling, dat hun verklaringen „met de grootste reserve behooren te worden beschouwd", omdat zij in de P. N. I. een min of meer verantwoordelijke positie bekleeden. Hetzelfde geschiedt in de 140e overweging m.b.t. de publicaties der P. N. I., welke immers „als zoodanig ter weerlegging van het bovenaangehaalde bewijsmateriaal geen effect of gezag kunnen hebben". In de 130e overweging gaat de Landraad in zijn à priori afwijzende houding t.a.v. de getuigen à décharge zelfs zoover, dat hij zich laat verleiden tot de volgende uitspraak: „overwegende dat de bewering van eersten beklagde, dat hij op de cursussen en elders steeds gewaarschuwd heeft tegen revolutie in de beteekenis van „insurrectie", *nergens* ¹⁾ uit is gebleken, noch uit de stukken van het geding, noch uit de verklaringen der niet à décharge gehoorde getuigen". De verklaringen der à décharge gehoorde getuigen blijkt de rechtbank derhalve als niets en geen plaats waardig te achten! Hetzelfde gebruik van „nergens" vinden wij in de 142e overweging, doch hier althans met de, tusschen haakjes geplaatste uitzondering van de getuigen à décharge, t.a.v. wie opnieuw herinnerd wordt, dat zij met de grootste reserve moeten worden behandeld. Door een dergelijke beperking van de bewijsmiddelen, met afwijzing van elk tegenbewijs, heeft de rechter zichzelf in de gebonden positie gebracht van iemand wiens oordeel voor den tijd vaststaat en wiens overwegingen meer voortvloeien uit, dan den grondslag vormen van zijn overtuiging. Hoe kan hij echter in die positie de verdenking ontgaan, dat hij het standpunt van onbevooroordeeldheid, waartoe zijn hoog ambt hem roept en verplicht, bij het vellen van zijn vonnis niet heeft kunnen vinden of handhaven?

III.

Een tweede merkwaardigheid die den lezer van het gewijsde in de P.N.I.-zaak verrast, is de wijze waarop de Landraad den grondslag heeft geconstrueerd, welke de veroordeeling wegens het eerste lid van art. 169 dragen zal. Het kost waarlijk bijzonderen moed om het wijdloopig samenweefsel van 's Landraads overwegingen

1) Wij cursiveeren.

na lezing in nadere beschouwing te nemen, kritisch te ontleiden en op zijn gehalte te toetsen. Want wie den moeizamen tocht door de honderd-zeven-en-veertig, ten deele zeer kronkelige gangen, elk op haar beurt aangekondigd met een „overwegende dat”, van dit hoofddeel van het vonnis tot een gelukkig einde heeft gebracht, ziet zich verstrikt in een „jungle” van onderstellingen, syllogismen en suggesties, waaronder de feiten als ’t ware bedolven zijn. Ondanks de uiterlijke vonnisstructuur draagt de uitspraak der Bandoengsche rechtbank in dat opzicht eenigszins het karakter van een politieke verhandeling of van een, tegen de nationalistische beweging gericht betoog, tijdens de algemeene beschouwingen in den Volksraad gehouden. Moge in een, aan staatkunde en staatsbestuur gewijde vergadering van, met den redenaar instemmende geestverwanten, en misschien ook bij de, rondom het spreekgestoelte in het Bataviasche Hertogspark geschaarde medestanders, de virtuositeit waarmede de conclusies uit de praemissen afgeleid dan wel de stellingen op de onderstellingen gebouwd worden, bewondering wekken en, door de suggestieve werking welke ervan uitgaat, zelfs den indruk maken van juistheid en kracht, in een rechterlijke uitspraak is zij volstrekt uit den boeze. Het oordeel des rechters toch kan noch mag op iets anders gegrond zijn dan op nuchtere feiten, door wettelijke bewijsmiddelen zeker gesteld. Op heldere en zakelijke wijze dient in het vonnis o.m. te zijn uiteengezet, welke feiten de rechter bewezen acht en op welke gronden, alsmede dat en waarom die feiten vallen binnen een of meer, in de wet neergelegde delictsomschrijvingen en derhalve in objectieven zin strafbare feiten zijn.

Aan die meest elementaire eischen welke aan elke rechterlijke uitspraak mogen en moeten gesteld worden, voldoet het P. N. I.-gewijsde dat aan oorsprong en richting, aan wezen en strekking der P. N. I. breedvoerige beschouwingen wijdt, in verschillende opzichten niet. Gelijk boven reeds werd aangeduid, is het niet gemakkelijk van de bewezen feiten waarop de veroordeeling rust, zich een beeld te vormen, zoozeer is hun vaste grond overwoekerd door de weelderige flora van de redeneering. Wij zullen echier een poging doen, de verwarde massa te ordenen en den lezer een beeld te geven van den gedachtengang in het vonnis.

In de 13e overweging ontvouwt de Landraad zijn methode aldus: „overwegende mitsdien dat de Rechter, tegenover dit ontwijkende „standpunt van beklagden, nu zelf aan de hand van de oorspron-

„kelijke stukken bij het proces-dossier aanwezig, van de verklaringen „van de beklaagden zelf en ter terechtzitting gehoorde getuigen en „van de tijdens de terechtzitting in het geding gebrachte bescheiden, „de daaruit voortvloeiende aanwijzingen zal hebben te vergelijken „en uit dat materiaal zal moeten deduceeren welke concrete gegevens „zijn vast te stellen omtrent deze, nergens door de vereeniging „P. N. I. zelve noch door hare leiders geopenbaarde en dus opzet- „telijk verzwegen middelen, waarmede de vereeniging zich voorstelt „om de door haar beoogde vrijheid te verkrijgen”. Allereerst hebben wij dan te doen met „aanwijzingen”, welke het rechtscollege o.a. uit een aantal stukken waaraan het groot gewicht toekent, laat voortvloeien. Te weten de brochure „Indonesië vrij” van Mohamad Hatta (voorzitter der P. I.), het z.g. „Organisatieplan voor onze nationale beweging” dat op 10 Juni 1927 te 's-Gravenhage ten kantore der P. I. door de Nederlandsche Justitie in beslag genomen is, de brochure van den communistenleider Tan Malakka „Massa-actie in Indonesië” en „Indonesië Merdika”, het orgaan der P. I. De Landraad ziet n.l. „parallelle” tusschen de, in bovengenoemde geschriften ontvouwde ideeën, suggesties, methoden en plannen en de ideeën, organisatie, werkwijze, activiteit en practijk der P. N. I. Natuurlijk niet van de P. N. I. zooals zij zich officieel en in het openbaar voordeed, maar van de P. N. I. naar haar werkelijken geest, aard, strekking en bedoelingen, welke de Landraad zich ziet manifesteren in de, bij de huiszoekingen in beslag genomen cahiers en aantekeningen, betreffende voor of door de P. N. I. gehouden lezingen en cursussen, alsmede in de examen-beantwoordingen der adspirant-leden te Batavia. Uit het aldus geconstrueerde „aanwijzingen”-materiaal „deduceert” het college dan telkens zijn „concrete gegevens”. Vooreerst de saamhoorigheid des geestes en wezenlijke eenheid in bedoelingen van P. I. en P. N. I. Dan ook een zeer nauw verband tusschen de P. N. I. en de ontbonden P. K. I. en samenhang met het communisme en communistische elementen in het algemeen. In de derde plaats de identiteit der P. N. I. met de, door bovengenoemde geschriften aangekondigde „nationalistische vereeniging”, die, door middel van gewapenden opstand en omverwerping van het Nederl.-Indische gouvernement, de vrijheid van Indonesië bewerken zal.

In het laatste stuk van het, aan het eerste lid van art. 169 gewijde deel van het vonnis meent de Landraad dan al die, uit „aanwijzin-

gen” „gededuceerde” gegevens door meer direct bewijs een steviger grondslag te kunnen geven. Het college is nl. tot de positieve conclusie gekomen, ondanks de ontkenning en uitvluchten van beklaagden, dat de leiders en woordvoerders der P. N. I. zelf uiting hebben gegeven aan hun eigen overtuiging, dat de vrijheid van Indonesië alleen te verkrijgen is door middel van gewelddadige omverwerping van het Nederl.-Indische gezag. Behalve op de reeds genoemde aanwijzingen „grondt zich deze conclusie hoofdzakelijk” — aldus de Landraad in de 109e overweging — „op drie” (door beklaagden uitdrukkelijk erkende en door bescheiden en getuigenverklaringen bevestigde) „onomstootelijk vaststaande factoren van de geest en actie der P. N. I., nl. het middel van „het imperialisme te vernietigen” („meroeboehkan imperialisme”), het middel van een „georganiseerde massa-actie” tot stand te brengen en het feit dat de vereeniging P. N. I. is een „revolutionnaire partij”, dus een vereeniging, een organisatie, die revolutie als middel tot het bereiken van haar uiteindelijke doel beoogt”. Vervolgens wordt eerst het eerstgenoemde middel nader beschouwd, waarbij het college uit enkele verklaringen van beklaagden en verschillende uitingen van P. N. I.- en P. I.-leiders de conclusie trekt, dat „imperialisme” niets anders beteekent dan een volkomen synoniem is met het, in Nederl.-Indië gevestigde gezag, terwijl het vellen of doen ineensinken („meroeboehkan”) van dat imperialisme, naar 's Landraads overtuiging, geen andere beteekenis hebben kan dan een gewelddadige. Daarna komt het tweede middel: de „georganiseerde massa-actie” aan de beurt, t.a. waarvan de rechtbank uit de, in cursussen, examens-beantwoordingen en vergaderingen gebezigde uitdrukkingen en beelden (o.a. die van een „bandjir”) afleidt, dat zij alleen mag beschouwd worden als een middel tot gewelddadige actie tegen het wettig gezag. Ten slotte onderzoekt de Landraad den waren aard der „revolutie” welke de P. N. I. als middel om de vrijheid te bereiken beoogt, en concludeert langs soortgelijken weg, dat daarmede alleen kan bedoeld zijn de gewelddadige opstand met het oogmerk het wettig Nederl.-Indisch gezag omver te werpen.

IV.

Ziedaar de, zeer summier doch tevens zoo volledig mogelijk weergegeven beschouwingen en conclusies, welke voor den Bandoengschen Landraad een voldoende objectief feitelijken grondslag

vormen om in de 144e overweging „het verkrijgen van de vrijheid van Indonesië door omverwerping en vernietiging van het Nederl.-Indische gezag middels gewelddadigen opstand” het „naastbijliggende doel” der P. N. I. te noemen. Maar hoe zou dat juist kunnen wezen? Gesteld eens, dat de Landraad met zijn onderstellingen en afleidingen den spijker op den kop zou hebben geslagen en het vonnis dus de P. N. I. in haar ware gedaante ons teekent, ook dan kan er nog geen sprake van zijn, dat het te niet doen van het hier gevestigde gezag het dichtstbijzijnde doel der P. N. I. is. Om dat gezag gewelddadig ten ondergang te brengen, is meer noodig dan woorden welke verdachtmakende, opruiende en gezags-ondermijnende werking en tendenz hun overigens eigen mogen zijn. Meer ook dan de bevolking opzweepende acties en campagnes, hoe gevaarlijk haar aard en strekking op zichzelf beschouwd wezen kunnen. Zelfs meer nog dan het houden van opstandsbespiegelingen in brochures en het ontvouwen van opstandsplannen op papier. Want zonder geweld van wapenen is opstand niet mogelijk en de bedoelde vernietiging van het gezag niet te bereiken. In het vonnis is echter geen enkel feit aangevoerd, laat staan zeker gesteld, dat wijst op een poging tot het plegen of uitlokken van gewapend verzet tegen het gezag. De omverwerping en vernietiging van het huidige bewind door middel van een gewelddadigen opstand, kan derhalve, zelfs in den gedachtengang van den Landraad, alleen het laatste of voorlaatste doel der P. N. I. zijn, nimmer het naaste. De vereeniging zou dan over en door verschillende andere doeleinden, hetzij stuk voor stuk na elkander hetzij in wederkeerigen samenhang en wisselwerking te verwezenlijken (opzweeping van de onontwikkelde massa; gezagsondermijning door woord en daad; het aankweken van een revolutionnair geest; het totstandbrengen van een doelmatige organisatie; enz.), haar einddoel trachten te bereiken. Een dergelijk einddoel te betitelen als het naaste doel heeft alleen zin, indien men die uitdrukking neemt in de volkomen subjectieve beduidenis van het doel dat der vereeniging en haren leiders *het naast aan het hart ligt*.

Het ongewone en o.i. ontoelaatbare gebruik — daarover aanstonds — dat de Landraad van het eerste lid van art. 169 maakt, waardoor de beklaagden niet individueel doch juist als leiders en leden der P. N. I. werden veroordeeld, noopt echter het college tot dergelijke zonderlinge wendingen. Voor de toepassing

van die strafbepaling is het immers noodig, dat *het oogmerk* der vereeniging tot het plegen van misdrijven bewezen is, m.a.w. dat het plegen van misdrijven het doel is, hetwelk de vereeniging bij hare handelingen (in dit geval dus bij hare vergaderingen, cursussen, acties, publicaties, enz.) bepaaldelijk beoogt. In navolging van de M. v. T. op het ontwerp der Nederl. strafwet, waarin (zie Smidt I, bl. 78 van den tweeden druk) „oogmerk” nader wordt aangeduid als „naaste doel”, heeft de Hooge Raad in zijn arrest van 3 December 1894 (W. 6585), betreffende den „Sociaal-Democratischen Bond”, laatstgenoemd begrip het criterium geacht voor de toepasselijkheid dezer strafbepaling (art. 140 Ned. Sw., eerste lid, corresponderende met het eerste lid van art. 169 N.-I. Sw.), waarna Neerlands hoogste rechtscollege concludeert: „dat derhalve, om deelneming aan een vereeniging te doen vallen onder art. 140, 1e lid, het niet voldoende is, dat die vereeniging zich een einddoel¹⁾ voorstelt, dat onder zekere omstandigheden alleen bereikt kan worden door het plegen van misdrijven, maar dat daarentegen voor de toepasselijkheid dezer strafbepaling wordt vereischt dat de vereeniging, in het leven geroepen of feitelijk werkzaam om misdrijven te plegen, dit ook tot oogmerk of naaste doel heeft”.

In het licht van dit arrest wordt het duidelijk, waarom de Indische rechter het begrip „einddoel” niet gebruiken kan en zich aanstonds bedient van de onmisbare uitdrukking „naaste doel”. In de 38e en 74e overweging wordt van het „naastbijje doel” gesproken. In de 41e, 105e, 124e, 144e en 147e overweging luidt de term het „naastbijliggende doel”, dat in de eerste en de laatste van het genoemde vijftal gemakshalve met „oogmerk” vereenzelvigd wordt. De Landraad komt trouwens door het bezigen van deze „naaste doel”-terminologie met zichzelf in tegenspraak. Want in de 104e en 126e overweging blijkt het college met ons van gevoelen, dat de P. N. I. door haar organisatie en praktijken de gewelddadige omverwerping van het Nederl.-Indische Gouvernement slechts kon „voorbereiden” en „ten slotte” ten uitvoerbrenge, ten einde aldus op gewelddadige wijze de vrijheid te verwerven. In de 141e en 143e

1) Het Congres van den Bond had op 25 December 1892 een motie aangenomen, waarin én het karakter én de taktiek der partij uitdrukkelijk „revolutionnair” genoemd worden en haar revolutie-doel met duidelijk woorden aangegeven was: „omverwerping van de bestaande maatschappelijke orde met alle ten dienste staande, onwettelijke of wettelijke, vredelievende of gewelddadige middelen”.

overweging wordt met zooveel woorden erkend, dat, naar de overtuiging zelfs van de P. I., de gewelddadige strijd tusschen het volk en de Nederl.-Indische Overheid eerst zal gevoerd worden ter bereiking van „het uiteindelijk doel”, alsmede dat „het revolutionnaire karakter van de vereeniging P. N. I. uitsluitend beoogde haar einddoel ¹⁾ te bereiken middels revolutie in den zin van een georganiseerd en gewelddadig massa-verzet tegen het Nederlandsch-Indische Gouvernement”. Uit dergelijke zinswendingen blijkt duidelijk, dat de Landraad zelf bij grondiger bezinning de onhoudbaarheid van zijn naaste doel- en oogmerk- constructie had kunnen inzien ²⁾.

1) Wij cursiveeren.

2) Men toetse betoog en bewijs-constructie van het veroordeelende Indische P. N. I.-vonnis eens aan den trant van overwegen in het (van opruling) vrijsprekende Nederlandsche P. I.-vonnis (Rechtb. 's Gravenhage 22 Maart 1928, Nederl. Jurisprudentie 1928, bl. 824-826). Ten einde den lezer daartoe in staat te stellen, nemen wij de belangrijkste overwegingen uit dat vonnis hier over:

„O. dat toch opruling tot gewelddadig optreden is spreken of schrijven op zoodanige wijze en onder zoodanige bewoordingen, dat daardoor zij, die hooren of lezen, tot gewelddadig optreden redelijkerwijs kunnen worden bewogen, terwijl de dader handelt met het oogmerk om dat gevolg teweeg te brengen.

„O. dat daarom van geen opruling tot gewelddadig optreden mag worden gesproken, wanneer het gesprokene of het geschrevene is uiting van denkbeelden, gedachten of overtuigingen te dien aanzien, met het oogmerk om die aan derden mede te deelen, of zelfs daarvoor bij derden propaganda te maken, ook al betreffen die overtuigingen de verwachting van gewelddadig optreden, dat op politiek gebied uit den loop der historie zou kunnen voortvloeien of zelfs de wenschelijkheid van een eventueel in den zin van een gewelddadig optreden te volgen gedragslijn;

„O. dat nu het plaatsen van opstellen in een tijdschrift op zichzelf niet is een wijze van schrijven, die geeigend is om een gewelddaad als onmiddellijk gevolg teweeg te brengen, terwijl ook de bewoordingen van den in de dagvaarding aangehaalden inhoud dier opstellen niet de strekking hebben van onmiddellijke aanzetting tot gewelddaden;

„O. dat toch t.a.v. het geweld het eerste citaat van de dagvaarding houdt de stelling hetgeen het volk als aanklacht kent, het tweede de stelling hetgeen het volk als verdediging kent, het derde de mededeeling van de verwachting omtrent de uitkomst, het vierde de uiteenzetting van de overtuiging, dat alleen revolutie uitkomst kan bieden en vroeg of laat moet komen en bovendien de mededeeling van een overtuiging omtrent de toekomst;

„O. dat wel daartegenover moet worden gesteld, dat de bewoordingen al hebben zij niet de uitgedrukte strekking van onmiddellijk aanzetten, toch niet van zoodanig beschouwenden aard zijn, dat zij het vermogen om tot gewelddaden te bewegen redelijkerwijs missen en uiting met het oogmerk om tot gewelddaden aan te zetten onaannemelijk doen zijn, integendeel die bewoordingen voor dat oogmerk zeer wel zouden kunnen dienen en met dat oogmerk zeer wel zouden kunnen zijn bedoeld;

„O. dat echter dit oogmerk, dat dan van elders zou moeten blijken, in deze niet is gebleken, en zoo kort na de volkomen mislukking van geweld-daden op groote schaal ook niet zeer aannemelijk is.”

V.

De voorlichting welke de Landraad, naar algemeen bekend is, voor de berechting dezer zaak van de zijde van het Hoofdparket heeft ontvangen, heeft blijkbaar de rechtbank geleid in de richting van een zoodanig vonnis over beklaagden, dat niet alleen zij individueel maar bovendien de P. N. I. als organisatie zouden worden getroffen. Daartoe opende veroordeeling van beklaagden krachtens het eerste lid van art. 169, inderdaad een zeer doeltreffenden weg. Indien toch bij rechterlijk gewijsde de P. N. I. wordt gebrandmerkt als „vereeniging die tot oogmerk heeft het plegen van misdrijven”, is in een oogwenk aan haar bestaan en actie een einde gemaakt, wijl immers een dergelijke uitspraak aan de politie een vrijbrief geeft tot ingrijpen en optreden t.a.v. de geheele vereeniging in al hare organen en vertakkingen. Had de Landraad t.a.v. de vermelde voorlichting een kritische houding aangenomen, dan ware uit een grondig onderzoek ter beantwoording van de vraag, of de wetgever bij het omschrijven van genoemde strafbepaling werkelijk bedoeld heeft, justitie en politie een wapen in handen te geven tegenover het drijven van politieke vereenigingen, dien rechter o.i. duidelijk geworden, dat zulks niet het geval kan zijn. In het boekdeel der honderd-en-een-en-zestig overwegingen vinden wij echter over een dergelijk onderzoek en den uitslag daarvan geen woord. Toch had de rechtbank o.i. zich bovenbedoelde vraag in de eerste plaats dienen te stellen en in het vonnis rekenschap behooren te geven, op welke gronden zij artikel 169, eerste lid, van toepassing acht op een politieke vereeniging of partij, wier streven, acties en doelstellingen, naar hare overtuiging, ten slotte op een aanslag tegen den wettigen regeeringsvorm en opstand tegen het gezag moeten uitloopen. Nu het college dat verzuimd heeft, tast de beoordeelaar dienaangaande in het duister. Wat erger is, door het volkomen stilzwijgen dat het overigens zoo breedsprakige vonnis op dit punt bewaart, heeft de veroordeeling allen schijn van een eigendunkelijke toepassing der strafwet. Er zijn immers duidelijke aanwijzingen, dat een toepassing van het eerste lid van art. 169 als de rechter zich hier heeft veroorloofd, in strijd is én met het stelsel der wet én met de bedoeling van den wetgever.

De wet, dit blijkt duidelijk uit een vergelijking van het eerste en het tweede lid van art. 169, kent twee soorten van vereenigingen

waaraan deel te nemen verboden en strafbaar gesteld is: vereenigingen welke tot oogmerk hebben het plegen van strafbare feiten, en vereenigingen die bij algemeene verordening verboden zijn. Welke vereenigingen tot de laatste soort behooren, vinden wij bepaald in art. 3 van het K. B. op de uitoefening van het recht van vereeniging en vergadering (Stbl. 1919, Nos 27 en 561), dat als verboden vereenigingen beschouwt: 1e welke bestaan of doel wordt geheim gehouden; 2e die door het hooggerechtshof van Nederlandsch-Indië zijn verklaard in strijd te zijn met de openbare orde. Hetzelfde staatsblad regelt dan de wijze waarop, onder de noodige waarborgen dat de vereeniging die het geldt, zich behoorlijk verdedigen kan, bedoelde verklaring door het Hof kan worden gegeven. Dat in het wettelijk stelsel vereenigingen die op gevaarlijke en dus ontoelaatbare wijze politieke acties voeren, behooren tot de soort welke in het tweede lid van art. 169 is aangegeven, is o.i. voor betwijfeling niet vatbaar. En evenmin dat aan het eerste lid van dat artikel geweld wordt aangedaan, indien door middel van een naaste doel- en oogmerk-constructie, uitsluitend op redeneeringen en niet op bewezen feiten gegrond, nationalistische organisaties wier onbezonnen-nagestreefd ideaal is de, desnoods gewelddadige vrijmaking van de Indonesische volkeren, binnen de scherp en verreikende rechtsgevolgen van die strafbepaling te brengen.

Vooreerst was in het ontwerp van art. 140 der Nederlandsche strafwet, het eerste lid uitdrukkelijk beperkt tot vereenigingen die tot oogmerk hebben het plegen van misdrijven waardoor de veiligheid van personen of goederen wordt aangerand,wijl het strekte ter vervanging van de artikelen 265—268 C. P. (*associations de malfaiteurs*). Op voorstel der Commissie van Rapporteurs, die voor de toepassing moeilijkheden vreesde in verband met de vraag welke delicten met die uitdrukking precies bedoeld waren, is de redactie door weglating van de nadere bepaling later uitgebreid, zoodat zij thans het plegen van alle misdrijven omvat, zonder echter in het karakter der vereeniging zelf verandering te brengen (zie Smidt II, blz. 88 en 89 van den tweeden druk). Uit dit stukje voorgeschiedenis van art. 140 der Nederl. strafwet blijkt derhalve duidelijk, dat het tegen de bedoeling van den wetgever indruischt, het eerste lid van art. 169, welke strafbepaling uitsluitend betrekking heeft op vereenigingen van boosdoeners of misdadigers als zoodanig, te gebruiken om, als 't ware in oneerlijke concurrentie met het samenspan-

nings-delict dat in art. 110 omschreven is, een vereeniging te treffen, wier politieke actie men voor het gezag gevaarlijk en uit dien hoofde onduldbaar acht. Want nòch uit die gevaarlijkheid harer actie nòch uit haar revolutionnair einddoel kan bij wijze van redeneering worden afgeleid, dat de vereeniging het naastbijz doel (het oogmerk in den zin der wet) zou hebben om misdaden te plegen.

Wat speciaal den Nederl.-Indischen wetgever aangaat, die deze strafbepaling onveranderd overnam, kunnen wij hier nog zeker stellen, dat het onmogelijk in zijn bedoeling kan hebben gelegen, haar werkingssfeer uit te breiden tot laatstgenoemde politieke vereenigingen. Het nieuwe wetboek van strafrecht is immers tot stand gekomen in den tijd dat „alle vereenigingen van staatkundigen aard of waardoor de openbare orde wordt bedreigd” in Nederl.-Indië verboden waren krachtens de oude redactie van art. 111 R. R., welk artikel pas later vervangen is door de huidige bepaling van art. 165 I. S., waarbij het recht der ingezetenen tot vereeniging en vergadering wordt erkend (art. 111 R.R. in deze nieuwe redactie werd vastgesteld bij Stbl. 1915, No. 542, in werking getreden krachtens Stbl. 1919, No. 561). En blijkens de M. v. T. bij het Indische ontwerp (zie Hirsch, bl. 240) vallen die verboden politieke vereenigingen onder het tweede lid van art. 169.

VI.

Bij zijn vonnis van 17 April 1931 heeft de Raad van Justitie te Batavia, als revisie-rechter, het landraadvonnis bekrachtigd. Hoewel duizenden hier te lande, in de leidende Indonesische kringen evenzeer als in den Europeeschen bovenbouw der Indische samenleving, naar deze beslissing met spanning hebben uitgezien, hoewel de bevestiging van de uitspraak der Bandoengsche rechtbank uiteraard voor de Regeering een gebeurtenis is van groote beteekenis, heeft de Raad het toch niet noodig geoordeeld eenige motiveering te geven van zijn beslissing in hoogste instantie. Hij voert in zijn vonnis eigen overwegingen waarop zijn gewijsde steunt, niet aan, doch bezigt ook voor deze belangrijke zaak het gebruikelijke model. De Raad heeft blijkbaar niet beseft, dat hij tegenover de Regeering en de maatschappij verplicht was, rekenschap te geven waarom hij het vonnis van den Landraad zonder meer bekrachtigde. Nu moge een verschillend antwoord worden gegeven op de vraag, of de hoogere rechter in elk bevestigend revisie-vonnis dient uiteen

te zetten, op welke gronden hij de uitspraak van den lageren rechter bekrachtigt, in dit geval behoorde het revisie-vonnis stellig met redenen te zijn omkleed. Aan den misstand van het inhoudlooze landraadvonnis heeft tot onze vreugde het Hooggerechtshof — zie in een volgend nummer van het Tijdschrift van het Recht 's Hofs rondschrijven aan de Voorzitters der Landraden, d.d. 4 Februari j.l. — opnieuw zijn aandacht gewijd, teneinde daarin verbetering te brengen. Wij vertrouwen, dat 's Hofs bemoeienis mede ten gevolge zal hebben, dat inhoudlooze revisie-uitspraken tot die gevallen beperkt blijven, waarin motiveering inderdaad overbodig is.

VII.

De Bandoengsche uitspraak, bekrachtigd door den Raad van Justitie te Batavia, heeft over de P. N. I. het doodvonnis gevelde. Een partij die door den rechter tot een vereeniging van boosdoeners (misdadigers) is verklaard, kan door de uitvoerende macht niet langer geduld worden. Gelukkig behoeft de Regeering niet zelve de consequenties te trekken uit de, door haar in deze zaak gekozen gedragslijn. De dagbladen hebben zoo juist vermeld, dat de leiders der P.N.I. besloten hebben, de vereeniging te ontbinden en een nieuwe nationalistische partij met hetzelfde doel (de vrijheid van Indonesië) en hetzelfde „selfhelp“-beginsel op te richten.

Laat ons hopen, dat de nieuwe partij op meer bezonnen wijze zal worden geleid en de gezagsondermijnende, en om die reden onduldbare actie der Bandoengsche P.N.I.-afdeeling zal weten te vermijden. Wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht. Maar laat ons niet minder hopen, dat de Regeering, in geval de nieuwe partij dan wel eenige afdeeling daarvan toch weder op zulke dwaalwegen mocht vervallen en tot dergelijke praktijken overgaan, harerzijds het noodige zal doen om te voorkomen, dat dezelfde methode zal worden aangewend om aan de ontoelaatbare actie een einde te maken. Anders staat ons, naar wij vreezen, te wachten dat, onder leiding van het Hoofdparket, een nieuwe vervolging tegen de nieuwe vereeniging wordt ingesteld, op den grond van haar samenhang met de ontbonden P. N. I., welke op haar beurt in nauw verband stond met de ontbonden P. K. I. en met de P. I. in Nederland. Moge een dergelijke repetitie van dit gerechtelijk drama ons bespaard blijven. Om daartoe het onze bij te dragen, hebben wij in dit artikel gepoogd aan te toonen, dat en waarom de weg welke tot een

veroordeeling krachtens het eerste lid van art. 169 moet voeren, onbegaanbaar is en tot beslissingen leidt, welke met het stelsel der wet en de bedoeling van den wetgever in strijd zijn. Hoe laakbaar en onduldbaar de politieke actie der Bandoengsche P. N. I.-afdeeling ook moge geweest zijn — het vonnis bevat allerlei materiaal dat in die richting wijst —, de veroordeeling krachtens het eerste lid van art. 169 berust o.i. niet op wettelijken grondslag. Voorzooover zij op het bepalen van de straf van invloed is geweest, kan de Gouverneur-Generaal verbeterend ingrijpen door van zijn gratie-recht gebruik te maken om de opgelegde straffen te verminderen. Overigens zien wij slechts één weg waarlangs dit vonnis dat o.i. uit de annalen der Nederl.-Indische strafrechtspraak zoo spoedig mogelijk verdwijnen moet, ongedaan kan worden gemaakt. Bij art. 170 R. O. is aan den Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof de bevoegdheid toegekend, ambtshalve in het belang der wet een eisch tot cassatie in te stellen. Wij kunnen niet nalaten, hier de verwachting uit te spreken, dat — tenzij de onhoudbaarheid der gronden waarop wij ons oordeel in zake de onwettigheid der veroordeeling krachtens het eerste lid van art. 169 gebouwd hebben, alsnog worde aangetoond — van dit laatste redmiddel om een, met de wet strijdige uitspraak te niet te doen, een dankbaar gebruik zal worden gemaakt. Want ook nog voor onze dagen ligt in het woord van den Joodschen spreuken-dichter, meer dan twintig eeuwen geleden gesproken, dat „gerechtigheid een volk verhoogt”, — diepe waarheid verborgen.

VIII.

Aan het P. N. I.-vonnis kleeft nog een ander gebrek, dat hier niet onbesproken mag blijven. Toen de Regeering de beoordeeling van het politieke P.N.I.-bedrijf uit handen gaf en overdroeg aan den gewonen rechter en vervolgens zich daaraan bond door de uitdrukkelijke verklaring, 's rechters uitspraak ten volle te zullen eerbiedigen, heeft Zij o.i. iets van den strafrechter geëischt en verwacht, wat deze niet volbrengen kan. Zeker, het klinkt zoo aantrekkelijk en geruststellend, dat de onpartijdige rechter oordeelt en beslist en de uitvoerende macht zich aan zijn beslissing zonder meer onderwerpt. Maar gaat daarbij de werkelijkheid niet schuil achter een schoonen schijn? Wie toch zal het ontkennen, dat zonder genoegzaam inzicht in de staatkundige toestanden van het Indië dezer dagen, zonder goed begrip van zijn politieke stroomingen, van de beteekenis van het groeiend nationalisme, van het verband tusschen hetgeen hier omgaat en het-

geen elders in de wereld (Britsch-Indië, China, enkele Afrikaansche landen) zich afspeelt, over een vereeniging als de P. N. I. en haar streven een oordeel niet te vellen is, althans niet een oordeel dat in beginsel op waarheid en juistheid aanspraak maken wil en mag. Hoe zou evenwel der Bandoengsche rechtbank dat inzicht en dat begrip uit zich zelf eigen kunnen zijn? Eenerzijds diende de Landraad natuurlijk gebruik te maken van de voorlichting der op politiek gebied werkzame organen van recherche en justitie, waarvan het Hoofdparket het middelpunt vormt. Stonden daar echter zoodanige eigen kennis en inzicht dan wel deskundigen-adviezen in zake de boven aangeduide vraagstukken tegenover, dat de rechter de voorlichting welke hij vanwege het Hoofdparket ontving, kritisch heeft kunnen toetsen en verwerken? Het vonnis geeft er geen enkel blijk van. De Landraad is afgegaan op het onderricht door het Hoofdparket verstrekt en heeft zich daaraan gehouden.

Het is duidelijk, dat deze omstandigheid aan het oordeel zijn zelfstandigheid en daarmee aan de rechterlijke uitspraak haar wezenlijke beteekenis ontnemt. Een rechter immers, die voor de vorming van zijn oordeel op de voorlichting van het Hoofdparket was aangewezen, is niet veel anders dan een schakel meer in een verkeerd stelsel. Want, naar onze meening, is het in den grond verkeerd, dat het Parket van den Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof, naast zijn eigenlijke taak (het leiding geven aan het Openbaar Ministerie in zijn verschillende vertakkingen), ook is belast met de contrôle over de Inlandsche politieke vereenigingen en hare acties en daardoor meer dan andere adviseurs het Regeeringsbeleid t.a.v. de gansche (nationale en nationalistische) volksbeweging bepaalt. Voor een politieke rol toch van zoo delicaten aard is het, en ondanks en wegens de O.M.-bekwaamheden van zijn staf, almede omdat het zijn inlichtingen en gegevens zelden uit de rechte bronnen ontvangt, in geen enkel opzicht berekend. Zoolang in dezen toestand geen verandering komt, zal de Regeering in weerwil Harer beste bedoelingen telkens tot besluiten en daden worden genoopt, welke misgrepen blijken te zijn. De taak van het Hoofdparket op het politieke terrein der volksbeweging mag en kan wezenlijk geen andere wezen dan het opsporen van strafbare feiten volgens de aanwijzingen welke de Regeering m.b.t. de vervolging wegens politieke delicten geeft, overeenkomstig de, door Haar na voorlichting van deskundige organen vast te stellen richtlijnen van een rechtvaardig en doelmatig beleid.

IX.

Ten besluite onzer, aan het vonnis in de P. N. I.-zaak gewijde beschouwingen, zij het ons veroorloofd de aandacht der Regeering te vragen voor een zaak waarin ons strafstelsel, indien wij wel zien, tekortschiet. Veroordeeling wegens politieke delicten is hier te lande een minder zeldzaam verschijnsel dan in Nederland. Te rekenen op afnemning van dat verschijnsel in de komende jaren, zou van weinig werkelijkheidszin getuigen. In verband daarmee rijst de vraag, of niet in dit deel van het Koninkrijk der Nederlanden een grootere verscheidenheid van straffen dan het moederland kent, op haar plaats ware. Politieke delinquenten behoeven nog niet „misdadigers” te zijn in den gewonen zin, waarbij deze disqualificeerende term niet alleen de handeling geldt maar tevens het karakter van den pleger zelf aantast. Toch kan krachtens onze strafwet aan den bedrjver van een politiek delict, begaan door het onbezonnen, de grenzen der rechtsorde te buiten gaande streven naar de verwerkelijking van een gesteld politiek ideaal, slechts dezelfde straf, t.w. gevangenisstraf, worden opgelegd als aan den oplichter, den struikroover of den moordenaar. Bevredigend voor het rechtsgevoel kan deze toestand niet zijn. Zou het daarom geen aanbeveling verdienen, in ons strafwetboek naast de gevangenisstraf een nieuwe hoofdstraf (b.v. „opsluiting”) op te nemen, welke aan plegers van zuiver politieke delicten kan worden opgelegd en in andere inrichtingen wordt ondergaan dan in de gewone gevangnissen? In de politieke strafbepalingen zou deze straf alternatief met gevangenisstraf moeten worden bedreigd, zoodat de rechter de strafsoort kan kiezen naar gelang van des daders beweegredenen tot zijn handelen tegen de staatsorde. Zoo kent b.v. de, thans nog van kracht zijnde strafwet voor het Duitsche Rijk van 1 Januari 1872 de vestingstraf, welke alternatief met tuchthuisstraf of gevangenisstraf wordt bedreigd bij hoogverraad, landverraad en andere staatsdelicten, tot een maximum van 15 jaren of zelfs levenslang. Zij wordt in vestingen of andere bijzondere inrichtingen ondergaan op een wijze, die met de maatschappelijke bezigheden en levenswijze van den gestrafte rekening houdt. Het, in 1925 openbaar gemaakte „amtelijke ontwerp” voor een nieuw Duitsch strafwetboek doet het volgende stelsel aan de hand. Een algemeen voorschrift bepaalt, dat „Einschlieszung” van gelijken duur voor gevangenisstraf of tuchthuisstraf in de plaats treedt, wanneer de doorslaggevende beweegreden van den dader deze is geweest, dat hij zich tot zijn daad

verplicht achtte op grond zijner zedelijke, religieuze of politieke overtuiging. In het ontwerp dat den 14den Mei 1927 bij den Rijksdag werd ingediend, is aan het beginsel van laatstgenoemd algemeen voorschrift in beginsel vastgehouden. De formuleering is echter in dier voege gewijzigd, dat de dader uitsluitend uit achterswaardige motieven moet hebben gehandeld en de daad niet reeds wegens aard en wijze harer uitvoering of wegens de, uit haar voortvloeiende gevolgen waaraan de dader schuld heeft, bijzonder verwerpelijk mag zijn.

VERKRIJGBAAR BIJ:
DRUKKERIJ DE UNIE
BATAVIA-CENTRUM
UNIELAAN No. 17
PER EXEMPLAAR
f 0.30

NE
F

T. P. Prof.
di HOON

69